
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

LESZAKADT, MINT A VÍZCSEPP

K O N T R A F E R E N C

Gyakran az évfordulók szolgálatnak jó ürügyet dédelgetett vagy szándékosan elhallgatott kéziratok közkinccsé tételére. Bármilyen külső körülményekről legyen is szó, mindenesetre örvendetes, hogy Radnóti Miklós *Naplója* 1989-ben végre megjelent a budapesti Magvető Könyvkiadó gondozásában. Kettős évforduló ad most külön aktualitást a kiadványnak: nyolcvan éve született és negyvenöt éve hunyt el Radnóti Miklós. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés: miért nem jelenhetett meg korábban a *Napló*, hiszen meglétéről már eddig is tudott a szakirodalom, szó szerint idézi több tanulmány és kismonográfia. Most nem is az a dolgunk, hogy különféle találgatásokba bocsátkozzunk: vannak-e a szövegben úgynevezett „kényes” kérdések, kit vagy kiket sérthetnek még ma is a költő egykori feljegyzései. Kételyeinket azonban alátámasztja a szövegközlésről szóló rövid jegyzet, amelynek első mondata így szól: „Radnóti Miklós *Naplójának* szövegét a költő szelleméhez híven, egyszersmind lehetőleg az olvasmányélmény csorbítása nélkül igyekeztünk közreadni.” A körmönfont magyarázkodást nem fogadhatjuk el. A „költő szelleméhez” ugyanis méltatlan, hogy ilyen hosszú idő után is csak megcsonkítva jelenhetett meg a *Napló*, holott a folyóiratokban közzétett részletek azt sejtették, hogy végre a hátrahagyott naplókézirat egészével is megismerkedhetünk.

A kötet tulajdonképpen több naplót tartalmaz, melyek 1934 júliusa és 1943 márciusa között keletkeztek, ezek időrendbe állításával jött létre egy sajátos költői kronológia, amely rögzíti a válságperiódusokat, az újradegzések és a hallgatásokat. Néhol hosszabb, máskor rövidebb időre apad el a feljegyzések folyama. Az újraindítást többnyire a szerző életkörülményeinek változása implikálja. Kényszerű metamorfózisok ezek, külső válságok determinálják a belső félelmeket, miközben Radnóti kilátástalan helyzetének megalázottságát éli át; jegyzetfüzetében egyre szaporodnak a gondok és a kétségek. Amit a naplóírás elkezd, azt rendre folytatja a költészet. A

belső átváltozás első nyomai ily módon mindig előbb a naplójegyzetekben csapódnak le, később pedig ennek párlataként vagy éppen továbbgondolásként fogalmazódnak meg a versek. Ugyanakkor sokszor azt is tapasztalhatjuk, hogy ami a *Napló*ból kimaradt, a versek mondják el, így válik párhuzamos élettörténetté a mértékes líra, és így válik a naplójegyzet a versek méltó kísérőjévé.

Most már természetesnek találjuk, hogy a meg-megszakadó vallomás végül mégis tanulságos egésszé forr össze. Meg sem lepődünk makacsságán: a lét romjai között, testi és szellemi kínok között, az üldöztetés árnyékában is kitartóan róttá a sorokat. Okkal feltételezhetjük, hogy eleve kiadásra szánt alkotásról van szó, melyen nyilván még dolgozni szándékozott. Az első behívó „azonnal” jelzéssel 1940. szeptember 5-én érkezik meg. A fasiszta terrorral állítja szembe az értelmet, tarsolyában a magyar líra klasszikus alkotásai lapulnak, a versek pajzsként és imaként szolgálnak a rémülettel szemben. Az erdélyi munkaszolgálat során teleírt füzetlapokat titokban hazaküldi a feleségének, aztán amikor hazakerül, további megjegyzéseivel látja el feljegyzéseit.

Tudatában volt annak, hogy „oly korban” él, amikor az írók fokozott felelősség terheli: meg kell örökítenie az utókornak, hogy milyen irracionális, értelemellenes intézkedések bénították meg a szabad gondolkodást. Az írott szó Radnóti számára nem magánügy, hanem autentikus híradás a hátszobák poklából: valakinek le kellett írnia a munkaszolgálat embertelenségét. Jegyzetelés közben nyilván ezek az elvek vezérelték. A körülményekhez képest ezért igyekszik tényszerű és tárgyilagos maradni. A naplójegyzetektől következtethetünk arra is, hogy a füzetlapok később egy nagyobb lélegzetvételű visszaemlékezés alapját képezhették volna. A szöveget egyrészt töredékesség jellemzi, másrészt a részletekben a következetesen végigvitt igényesség. Pontos megfigyelések, sallangmentes, tömör leírások, apró jellemrajzok sorakoznak egymás után. A hosszabb-rövidebb időbeli kihagyások ellenére folyamatosan követhetők az események.

Az irodalomtörténetből kirajzolódó költőportrét tovább árnyalja a *Napló*. Sok mindent megtudunk róla: milyen volt az ízlése, milyen könyveket forgatott legszívesebben, milyen zenét hallgatott, kiket tekintett példaképének. Ami a legmeglepőbb, hogy a válságos időkben sem hagyta cserben a játékosága és a humora, 1941. augusztus 9-én pl. a következő epizódot veti papírra: „Az Attila-uccai virágkereskedés kirakatában tintával írt tábla: »Rózsát a jégen tartjuk.« Mily kegyetlenség! Be akarok menni, hogy bár meleg van, de talán mégis túlzás... vegyék le a leányzót a jégről, hiszen megfagy szegényke. Milyen galibát csinál egy megtakarított névelő...” Ugyanakkor a kortársakról néhány ironikus anekdotát is olvashatunk. Még ugyanaznap jegyzi fel Radnóti a következőket: „Múltkorjában Hont Feri-

vel dühöngtünk, hogy színészeink mennyire nem tudnak verset mondani, színdarabban sem. S ma meséli Aczél, hogy egyszer statisztált az Athéni Timon előadásán, s az egyik felvonás után a főszerepet játszó Somlay ezt lihegte lelkesen: »Ezt hallgasd meg, fiam! No, úgy-e nem lehet észrevenni, hogy vers?!« – Nemes törekvés.” Lejegyzett olyan anekdotákat is, melyeket másoktól hallott, így pl. 1934. július 14-én Bocskay Kata ironikus történetét vetette papírra, melyben a vekkeróráról kiderül, hogy mégsem polkogép. Már-már groteszknak hat az alábbi eset, melyet 1942. július 20-án jegyzett fel: „Tegnap este kisebb csoport álldogál a laktanya udvarán. A Horn Ede utcai bordélyról esik szó. K. Bandi, a nagy ügetős és zsidóvicc-tudós, aki különben minden reggel misére jár otthon és zsákjában a Sík-féle új imakönyv, a Dicsőség, békesség, – elsorolja a »hölgykoszorút«, egy évtizedre visszafelé. Egy kis sovány fiú áll mellénk s mikor K. elakad, – folytatja. Hát te? – kérdi K. Bizonyos érdekltségem van az ügyben, – feleli. – ?? – Társtulaj vagyok, – mosolyog szerényen a bajtárs.”

Megdöbentő, hogy a legsötétebb eseményekről is higgadtan tudott írni. Karnyújtásnyira volt tőle mindig az elmúlás, a mindennapok természetes rendjébe tartozott a halál, bármikor számolni lehetett az érkezésével. Pusztulásra készen íródtak már a *Tajtékos ég* versei is. Nem véletlenül emlékeztet a költemények többsége imára és siratóra. Számos megrázó mementóból hallik ki a halál dallama, váratlanul elköszönt író társakra emlékezik a vers és a *Napló* is. A könyvben szembeötlő következetességgel vonul végig az elmúlás, a halál motívuma. Kaffka Margit sírját felkeresve 1934. július 13-án jegyzi fel: „Sokáig álltunk a sír fölött. Azért azt hiszem Kaffka elégedett lehet. Ha én ilyen kezekbe kerülnék annak idején!” És itt nyilván a saját Kaffka-tanulmányára is gondolhatott. Később egy bekezdést szentel az elmúlás szavának. „Halál... egyike a legszebb magyar szavaknak. A hangkép és jelentés tökéletes egybefonódása. A *h* borzalma, az *a-á* elnyújtott rémülete, vagy csodálkozása és az *l*-ek síkos simasága.” Döbenten állunk a „szép halál” elméletének letisztult, szinte definíciószerű megfogalmazása előtt, mely később szinte átítatja a *Naplót*, s egyre gyakoribb vendég lesz; 1939. szeptember 28-án írja: „Ésti temetése, hűvös, őszi idő, végleges, biztos halál.” Végül 1942. november 9-én kétségbeesetten jegyzi fel: „hullok a sír felé, s ilyen hiábavalón!”

A naplójegyzetek emberi vonását mi sem erősítheti jobban, mint a természetesség, a különféle költői manírok kerülése. Mint minden halandónak, Radnótinak is vannak derűs és komor percei, melyekről gátlások nélkül számol be. Nemcsak a saját sorsával törődik, hanem figyel a világ történéseire is, melyek egyre fenyegetőbbben bástyázzák körül a mindennapokat. Hírt ad Belgrád bombázásáról, majd egy későbbi bejegyzésben a következőket olvashatjuk: „A szerb költő tegnap este még könyvei között ült

egy belgrádi lakásban és Rilke egyik versét próbálgatta visszaadni az anyanyelvén. Délután egy költőtársa járt nála, arról beszélgettek, hogy mindennek vége... s a végén irodalomról beszéltek. Az, hogy »vége« nem hitték, nem búcsúztak különösebben ünnepélyesen, »vizontlátásra« mondták egymásnak, meleg mosollyal, minden nyomaték nélkül, ahogy szokták. Aztán a látogató zseblámpájával kezében hazatétovázott a koromsötét városon át, a költő »ellenőrizte« az elsötétítést, hogy a rajzszögek nem hulltak-é ki az előző este óta, a sötét papiros rendben simul-é az ablakok üvegeihez. És meggyújtotta asztalán a kis dolgozólámpát. S ma már nincs szobája s hol a költő?» Novellaszerű, önálló történet, amely szimbolikus értékű. Mivé lesznek ilyen időkben a költők, ha világosságot próbálnak gyűjteni? Saját sorsának is metaforájává lett e naplófeljegyzése.

Számos konkrét utalást találunk arra, hogy Radnóti jól ismerte a klasszikus és a kortárs irodalmat. Így többek között Gyöngyösiről írt diáklélorát a Rádiónak, majd a következő oldalon Cs. Szabó László *Apai örökségéről* mondja el véleményét. 1939. augusztus 8-i naplójegyzete úgyszólván nem áll másból, mint hogy felsorolja leltárszerűen azokat a könyveket, melyeket Párizsból hozott, közülük néhány későbbi fordításainak forrásául szolgál. Két munkaszolgálat közt többek között Tibullust fordítja, és nyaralás közben a *Háború és békét* olvassa. A szöveg egészének egyébként erős intellektuális töltése van: műveket idéz, irodalmi párhuzamok egész sorát említhetnénk, de emellett utal az irodalmi élet visszáságaira és a hivatalos kultúrpolitika kíméletlen intézkedéseire is (pl. a származásuk miatt megurcolt írók betiltására, publikációs lehetőségeik behatárolására).

Radnótit semmi sem hagyja közömbösen, mindenre reagál, ami környezetében történik. Olykor még rövid újságcikkekre is. Glosszát ír 1938. augusztus 3-án egy napi hír kapcsán, amely arról szól, hogy „az angyalföldi elmeogyógyintézet szomszédságában egy férfi fáramászott és a magasból beszédet intézett a csoportosuló emberekhez”. Az eddig említett példákból is kitűnik, hogy a szövegen végigvonul a műfaji sokrétűség, jól megfér egymás mellett a versrészlet, a levél, az anekdota, a kisesszé és a visszaemlékezés. Az egyes műfajok sokszor összemósódnak, áttűnnek egymásba.

Van a *Napló*nak egy érdekes, állandóan visszatérő témája. A hétköznapi járókelője aligha figyel fel arra, milyen érdekességeket hordoznak magukon a cégtáblák, pl. „Kukucs Mihály műszerek, szaküzlet”, jegyzi fel 1940. október 27-én, majd később ugyancsak a munkaszolgálat nehéz napjaiban a következőket: „Nagybánya külvárosában gyönyörű név: Kimpán Pál kovács. Íme a névbeli hanghatás és a foglalkozás összhangja. De a főtéren Weiszgláz M. üvegkereskedő se kismiska s az egyik mellékutcában dr. Sallak, orvos – »székel«.

Ugyanilyen körültekintő, amikor a névadás kérdése vetődik fel: „Schöpf-

lin Gyusziék készülő gyereket, ha fiú lesz Adorjának, ha lány Arankának kell keresztelni.” Majd később a szemléletesség kedvéért le is rajzolja az adoniszi verslábakat. Egy-egy érdekes nevet rendre feljegyez: „Miákich Alajos”. Majd 1942. február 10-én epésen veti papírra, hogy a költő Bónyi Adorján „egyetlen érdeme, hogy a neve adoniszi sor”. A leghétköznapibb apróságokban is észreveszi az időmértékes lüktetést: „Olvasztott libazsír skandálom és tönkreteszi a napomat.” Verssor lehetne bármi, csak észre kell venni. Csak az fedezheti fel e rejtett költészetet, aki valóban a versben él.

Magától értetődik, hogy olyan sorok is szerepelnek a *Napló*ban, melyek később a nagy versekben szerepelnek: „Oly korban éltem én, mikor egy kicsit minden ember Kenyeres-Kaufmann volt. Az irodalomban is. Oly korban éltem... de miért múlt időben? Miért *volt*?” Megsejtette a múlt időt, mint valami szörnyű jóslatot, melyben immár örökre együtt marad a négy évszak, nem követik, nem váltják egymást, hanem együttesen alkotják az elérhetetlent. Sőtér István szavaival élve van egy foka a szenvedésnek és a halállal szembeszegülésnek, amely emberi mivoltunk legértékesebb erőit szabadítja fel, ebben az állapotban minél mélyebb a rabság, annál több béklyótól szabadít meg, így Radnóti balsejtelmétől, félelmeitől és – a reménytől szabadult meg. Ezért lehetett csak szabadabb, mint ősei. Igazi békéjét éppen az írással, a költészettel nyerte el. Vele élt és vele álmodott: „Egy verset álmodtam. Hajnali háromkor fölriadtam, izzadtan és szorongva, rosszat álmodtam, éreztem, de hirtelen nem jutott eszembe. S egy pillanat múlva már írtam is a zseblámpa fényénél.”

Ma okkal érezzük verstörödének jó néhány naplójegyzetét, így többek között az 1940. november 5-én feljegyzetteket: „Egy angyal száll az égen, szárnya tollát szél simogatja. Hatnapos angyal.” Az elveszített jövő helyébe lép az írott szó, az utolsó menedék. Félelmetes tudatossággal rója a sorokat. A következő tájleíró részlet már a *Razglednicák* végzetét idézi elénk: „Így jönnek lassan, egymásután feltűnnek az országot fordulóján, minden szekér előtt két állat, fekete bivalyokkal, sötétszemű, ezüst ökrökkel, vemhes tehennel jönnek s néha zörgőcsontú, fúrge lovakkal; bocskorukkal totyognak a sárban, megbökik kucsmájukat és megállnak előttem.” Az 1940. november 23-án feljegyzett részlet ismét jó példa arra, hogy a *Napló* szorosan kötődik a vershez, csaknem szabályos, időmértékes lüktetést érzünk benne, felfoghatjuk vázlatként is egy később megírandó vershez, mert az a különös kegy, hogy titokban írhatott, a lélek utolsó tartalékát jelentette, a lehetséges túlélés halvány reményét, amelyet az általános pusztulás közepette is fenn kellett tartani. Pomogáts Béla írja, hogy a költő védelmet keresett az üldözők mind szorosabb gyűrűjében, noha egyre biztosabban tudta, hogy már nincs védelem; valójában nem arra vágyott,

hogy pártfogásba vegye valaki, aligha remélte, hogy megmenekülhet a végzet elől, inkább belső erőforrások után kutatott, az önvédelem és az ellenállás támaszait kereste. Ezt támasztja alá a *Napló* több részlete: „Ideges vagyok, járkálok, menekülök, ebédelni megyek, és amikor már semmi sem segít – megírom a Harmadik eclogát.” A fenyegetettség érzése állandó kísérővé válik: „Zuhanunk a szörnyűség felé. Rettentő, lidércnyomásos éjszaka. Beszélek álmomban.”

Az írói visszaemlékezések és naplók többnyire azért okoznak csalódást, mert egocentrikusak vagy túlságosan modorosak. Radnóti *Naplója* a ritka kivételek közé tartozik, ugyanis meglepően mértéktartó. Csupán egyetlen olyan részlet van, még 1934-ből, ahol kissé „feltékenyen” fogalmaz: „Babits ír a Vajda János Társaság-féle antológiáról. Vas és Weöres nevét említi csak. Az agg koszorús nem szereti a kényelmetlenül »nagy tehetségű« fiatal költőket. Azaz engem... Megfojtanak a klikkek. 25 éves vagyok már. És még seholsem »futtattak«.” Radnóti neheztelése azonban nem tartott soká, felülvizsgálta saját nézeteit, így Babitsról is megváltozott a véleménye: megrendítő sorokat olvashatunk a halálos beteg költőről, melyeket a látogatáskor jegyzett fel. Később pedig a temetésről ad hírt.

Nyomat sem találjuk a „nagy költők” hivalkodásának, pózainak. Ha örül is a sikereinek, azt szerényen nyilvánítja ki: „Frankl Sándornak mutatom a Szerelmes vers-et, néhány napja írtam. Egészen elfullad a gyönyörűségtől. – Látja, az ilyen vers az, amin Isten kezét érzem. Egy igazi költő gyakran ír sikerült, kitűnő, sőt remek verseket, de néha-néha olyant, amin Isten kezét érezni, ami – csoda és nem művészet! – A különbség meghatározása kitűnő.” Példamutatóan szerény és öntudatos, még a legválságosabb időszakban, a munkaszolgálat nyomasztó napjaiban is kiegyensúlyozott próbál maradni, sohasem bicsaklik meg a tolla, elveit következetesen, mindenáron véghezviszi. Szigorú mércék szerint ítélkezik a külvilágról és önmagáról. Elvértve ragadják el az indulatok.

Fegyelmezett, akár a versei. Távol áll tőle a kizárólagosság. Hosszú részekben a küzdőtársaké és a pályatársaké a főszerep. Hangsúlyos szerep jut a tájnak, a természetnek is. Nem önmagát állítja a középpontba. Távol áll tőle a dolgok egymás fölé helyezése. Az ő belső hierarchiája esztétikai elveken és alkotói értékeken nyugszik. Az ellentétes erők harcát szinte kommentár nélkül közli. Mint két összeférhetetlen pólus, úgy következnek egymás után Mussolini haditornája és Larbaud ódájának fordítása. A két véglet átélése később egyetlen mondaton belül is tükröződik: „nagy nyugalomban remegek az idegességtől”. Szinte a paradoxonnal határos, hogy az egyik bekezdésben a *Buda halálát* olvassa, „Csodálatos éjszaka, a csillagok a hajamra ülnek”, majd a következő részben arról értesülünk, a munkaszolgálatban felrepedt a szemöldöke egy ásótól. Néhány lappal később,

1942. augusztus 11-én pedig azt jegyzi fel, hogy „A hideg ráz, az egész csapat elkeseredett, a bakancsokból minden lépésnél felszökik a víz”. A szörnyű megpróbáltatások ellenére a következő mondatban mégis le tudja írni, hogy „kéken ragyog a fák alja”. Az ellentétek egymás mellé állítása még drámaibbá teszi a jeleneteket, az éles vágások hatására helyenként filmszerűvé válik a *Napló*.

A második munkaszolgálat leírásától (1942. június 6-ától) az is nyilvánvalóvá válik, hogy nem is annyira az elvégzett munka volt a fontos, hanem az emberek megtörése, meghurcolása és megaláztatása. Radnóti tisztában volt kezdettől fogva a munkaszolgálat igazi céljaival. A szakirodalom döbentően kérdez rá újra és újra, hogyan tudott alkotni ilyen embertelen körülmények között, hogyan írhatta időmértékes verseit... Meggyőző választ ez a *Napló*, melyből elsősorban egy önmagához hű költő portréja rajzolódik ki. Fel sem vetődik benne a menekülés vagy a szökés lehetősége. Ő *legálisan* akart szabad lenni, hitt az igazságos törvény által szavatolt rendben és a minden embernek kijáró szabadságban. Naplójegyzeteiben végig abban reménykedik, hogy hamarosan hazakerül, és vége szakad a megpróbáltatásoknak.

A munkaszolgálat megalázó, lélekölő szertartása volt a motozás és a könyvelkobozás. Meg kellett válnia dédelgetett Arany-kötetétől. A hatvani cukorgyárban töltött munkaszolgálat eseményeit egy-egy konkrét történet köré csoportosítja. A leghosszabb önálló rész az óriási cukorkeverő tisztításáról szól, riportnak is beillene.

A munkaszolgálat során – előbb Erdélyben, majd Budapesten – leplezetlen öntudattal és büszkeséggel ír arról, hogy felfigyeltek rá, már ismerték a versei alapján. Egyrészt komoran jegyzi le 1942. november 30-án, hogy a munkaidőt meghosszabbították, kilenc és fél órát dolgoznak egyfolytában, de a következő bekezdésben lelkesedve meséli, hogy huszonöten jöttek gratulálni, mert az Újság vasárnapi számában megjelent a *Két karodban*. Még a mindennapos robot is elviselhetőbb a költészet elpusztíthatatlan igazsága mellett. Az érték hitével alátámasztott igazságot még a politikum sem kérdőjelezheti meg: 1943. február 7-én felháborodva írja, hogy Erdélyi a *Virradatban* félzsidónak nevezi József Attilát. „Kisebbitené ez” – teszi fel a kérdést, tiltakozván a faji megkülönböztetés ellen, és ezzel önmagára is gondol: valóban alacsonyabb rendű alkotó lenne a származása miatt? – ez a fojtogató kérdés úgyszólván végig jelen van naplójában.

A kötet legismertebb része az a Komlós Aladárnak címzett levél, melyben származásáról vall: „A zsidóságom »életproblémám«, mert azzá tették a körülmények, a törvények, a világ. Kényszerből probléma. Különben magyar költő vagyok (...) S ha megölnek? Ezen ez sem változtat.” És ez a félelmetes tudatosság fogalmazódik meg a *Napló* utolsó fennmaradt olda-

lán is. A zsidó aggok házában az alagsorban, a halottaskamra mellett szállásolják el őket, szomorú irónia vet árnyékot az utolsó bekezdésre: „fölmentem az udvarra, körül az ablakokban remegőfejű nyolcvan és kilencvenéves aggastyánok állnak, kis fekete sapkákban és néznek. Készülnek mellénk, a halottaskamrába. Visszamenekülök.” Nem menekült a zsidósága elől, csak önmagához és a verseihez menekült. Egy belső világot teremtett, melyben megszélidültek a bakancsos fenevadak, és helyreállt a végső egyensúly, miként Bori Imre írja: „a lélek egy más világba költözik, ahol a földi törvények nem uralkodnak, ahol a lépést és a szívdobbantást jambus méri, rímek harangoznak, s a klasszikus formák fegyelme, rendező elve, s lakot nem tűrő természete a harmóniát muzsikálja, mind annak ellentétéként, amit a fizikai lét kínál tapasztalatul” (Radnóti Miklós költészete, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1965).

Mi sem természetesebb annál, hogy a költő saját életét, egyéni sorsát fogalmazza meg. Így Radnóti is többször hangsúlyozza, hogy az ő dolga a versírás. Az alkotó munkának azonban vannak előreláthatatlan áttételei és gátjai, így nem örömteli foglalatosság csupán, sok kinnal és évődéssel jár, miként az a naplójegyzetekből is kitűnik. Hosszú napokon át csak azt jegyzi fel, hogy képtelen írni, hogy nem sikerülnek a versek, elsősorban önmagát okolja emiatt, csak másodsorban a külső körülményeket. Többször is meggondolja, hogy kiadjon-e egy kéziratot a kezéből. Sokszor hosszú idő eltelik, míg kiszakadnak belőle a sorok, míg leválik róla a vers, hogy aztán önálló életet kezdjen valamelyik lapban. Ars poeticájának legszembetűnőbb, legszemléletesebb megfogalmazását a *Naplóban* találjuk: „A vers úgy alakul ki, mint a vízcsepp. Összegyűl a víz, formálódik, nyúlik, majd leszakad s tökéletes csöppé alakul hulltában.” 1941. november 28-án jegyezte fel a gondolatokat, melyek talán akaratlanul is saját sorsának metaforájává váltak.

Radnóti József Attila költői hagyatéka kapcsán írja egy korábbi munkájában: „Minden töredék, minden papírlapon talált sor *adalék* lesz, adalék az életműhöz, a nagy egészhez, mely lezárt, szigorúan befejezett és összetartozó immár. Befogadni, magához ölelni hajlandó minden apróságot, de semmit sem enged el többé.” Mennyire pontos, mennyire találó ez a megfogalmazás, és milyen aktuális most, amikor végre *Naplóját* olvashatjuk, mert ez hiányzott „a nagy egészből”, enélkül nem lehet igazán kompetens egyetlen vélemény sem. Kétségtelenül új dimenziókkal gazdagodik az eddig ismert költőportré, amely talán kissé már egysíkúvá is vált a szakirodalom kezén. Gondoljunk csak arra az elterjedt módszerre, amit jobb-rosszabb tanulmányírók tucatja alkalmazott: ugyanazokat a (kétségkívül) nagy verseket idézték unos untalan (természetesen), mindig ugyanazokra a következtetésekre jutva. Nem is az értékítéletekkel van gondunk, sok min-

den máig érvényes. Csakhogy tanulmányok tucatjait átrágvá a mai olvasó megcsömörlik a „szimpla antifasizmustól”, amit meglehetősen unalmasan bizonygatnak. Erőltetettnek tűnik, hogy a költő portréjából mindig csak bizonyos vonásokat emelnek ki. Természetesen nem az *Erőltetett menet*, a *Töredék* vagy a *Razglednicák* hibája, hogy „agyonidézték” őket, és folyton direkt megfeleléseket bizonygattak velük. Monotonná vált, hogy ugyanazokhoz a sorokhoz csaknem szó szerint ugyanazok a kommentárok, értelmezések kötődnek. Radnóti körül mindig is nagy divatja volt a „tankönyvszagú”, iskolásan felmondott klisék használatának. Már-már az a veszély fenyegetett, hogy örökre megmarad az antifasizmus legnagyobb magyar költőjének kikiáltott, minden kerek évfordulón felidézett, de egysíkúan bemutatott, egydimenziójú óriások panoptikumában. A most megjelent *Napló* (magától értetődően) többet mond az idézett nagy versek megírásának előzményeiről és körülményeiről, mint megannyi értelmezési kísérlet.

A kiadvány formátuma leginkább ahhoz a vászonkötésű „könyvhöz” hasonlít, melynek üres oldalaira Radnóti naplójegyzeteinek zömét beírta, illetve bemásolta. Bevezetőnkben említettük, hogy több napló egyesítésével keletkezett a mostani kiadvány. Örömrünk azonban még most sem lehet felhőtlen, az utószóíró és szöveggondozó Melczer Tibor ugyanis mindjárt a megjelenés után keserű szájjal tette közzé az *Élet és Irodalom* 1989. március 10-i számában, hogy a szövegben több elírás és korrektori vétség történt. Befejezésül azonban ne hagyjuk említés nélkül a könyvnek azt az erényét sem, hogy az előzéklapokat nem hagyták üresen, hanem ízelítőt kapunk az eredeti *Napló*ból, hiszen egyetlen szedett vagy gépelt szöveg sem pótolhatja a valódi kézírást. Ily módon ezek a faximile-oldalak méltó indítást és zárást jelentenek.